

כשהמילה הכתובה מדברת...

מוסטפא כבהא

הגר הלל, "ישראל" בקהיר – עיתון ציוני במצרים הלאומית, 1920–1939, המכון לחקר הציונות וישראל ע"ש חיים וייצמן, אוניברסיטת תל אביב ועם עובד 2004. 285 עמ'

אין דבר היכול להצביע על ייחודו של ספר זה יותר מאשר כותרתו. הספר דן בסיפורו של עיתון יהודי-ציוני אשר נשא את השם "ישראל", שיצא לאור בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים, שנים שהלך והתחדד בהן המאבק בין הציונים לפלסטינים בארץ הערבית הגדולה ביותר. במצרים גאה באותה תקופה גל של פטריטיזם מצרי מקומי ("יִטְנִיָּה מְצָרִיָּה"), אך עם זאת גילו קברניטיה מעורבות הולכת וגוברת בסכסוך הלאומי שבין הציונים לפלסטינים, תוך גילוי הזדהות עמוקה עם הצד הערבי-הפלסטיני.

מחקרה של ד"ר הגר הלל נוסף למחקרים שהתפרסמו בשנים האחרונות ואשר מנסים להתחקות אחרי יכולתה של העיתונות הכתובה לעצב דעת קהל ולהשפיע על תהליכי יסוד בחברות וקהילות מתהוות בתקופות המעצבות של גיבוש זהותן. במוקד המחקר עומד הניסיון לשחזר את ההקשר ההיסטורי של התקופה בממדי החברתיים, התרבותיים והפוליטיים. המחברת שמה דגש על הנפשות הפועלות, על הרקע שלהן, על מגמותיהן ומאוייהן האישיים, ומנסה למצוא את הקשר של כל אלו לציר הפעילות הציבורית של הדמויות המרכזיות. ניסיונם של אלבר מוצירי ואשתו מתילדה, בעלי העיתון "ישראל" ועורכיו, לתמרן בין שני מעגלי הזהות – המצרי, שבו חייו ופעלו, והציוני-היהודי, שלמען טובתו פעלו ועם פועלו הזדהו – הוא נושא מרתק ומעניין. דרך פעולה זאת, שתפקדה בצורה טובה קרוב לשני עשורים, נידונה לכישלון, וסביר להניח שכשלונה נבע יותר בגין השלכותיו של המאבק הלאומי בין הציונים לפלסטינים ופחות בשל המבנה העדתי העדין והיחסים בין העדות השונות במצרים באותה תקופה. את התחלתו של ניסיון זה תיארה הגר הלל באומרה כי

הכיבוש הבריטי לא מיתן את שאיפתה של חברת הרוב לריבונות ואף הוסיף למאבקה גוון אנטטיקולוניאלי. השיח הלאומי המצרי השתכלל והאציל מכוחו על המיעוטים במצרים, ובעיקר אלה שנמנו עם העמים שנאבקו על שחרור פוליטי ועל שימור זהותם הלאומית הייחודית כמקביל לעם המצרי, כגון המיעוט היווני, המיעוט הפלסטיני והמיעוט היהודי. במקביל לתנועה הלאומית המצרית, חדרו לרחוב היהודי אידיאולוגיות לאומיות יהודיות כולל האידיאולוגיה הציונית (עמ' 18).

מעשה התמרון של "ישראל" בשלוש גירסותיו (העברית, הערבית והצרפתית) לא היה קל כלל וכלל, ובמיוחד כשחלף לו עשור "שנות העשרים העליונות" והעולם התקדם לעשור המשברים

פעמים 100 (תשס"ד) עמ' 00-00

של שנות השלושים. נוסף לאתגרים שהתחילו לצוץ בחזית הפנים-מצרית, המיעוטים במצרים, ובמיוחד המיעוט היהודי, היו חייבים להתמודד גם עם אתגרים חיצוניים שחייבו תשובות מצד מעצבי דעת הקהל, ובמיוחד מצידם של מייצרי תכניה של העיתונות הכתובה. את המאמצים אשר עשה העיתון "ישראל" בנידון סיכמה המחברת כך:

מסעו של "ישראל" למען ביסוס מעמדם, תדמיתם וזהותם של היהודים כקבוצה דתית-לאומית לא התנהל בחלל ריק והיה כרוך במשא ומתן מתמיד עם הסביבה הלא יהודית... שאיפתו לחזק את הייחוד היהודי לא עלתה תמיד בקנה אחד עם המגמות הלאומיות של החברה המצרית... במקביל להתמודדותו המסיבית עם לחצים מצד השלטון וחברת הרוב המצרית, ניהל "ישראל" מאבק פעיל כדי לנטרל את השפעתן של קבוצות מיעוט זרות, שניזונו וחוקו על ידי גורמים מחוץ למצרים: הכנסייה הנוצרית, התנועה הפאן ערבית והפאן מוסלמית, והתנועות הנאצית והפשיסטית (עמ' 118).

לזכותה של המחברת תיחשב העובדה שהיא ניגשה לחקר הנושא המורכב ללא דעות קדומות ובלי להיות שבויה במיתוסים, הכתמות והכללות גורפות, המאפיינות בדרך כלל את חקר הקהילות היהודיות בארצות האסלאם. המחברת מציגה את הרבנוניות ואת הגיוון הרעיוני אשר אפיין את החברה המצרית בתקופה הנודנה, ובתוכה הקהילה היהודית אשר היתה חלק בלתי נפרד מהחברה המצרית. מעיד על כך תיאור הלווייתו של אלבר מוצירי הפותח את ההקדמה לספר (עמ' 9-10), ובו קטעים המעידים על מקומו של מוצירי בקהילה היהודית ובחברה הכלל-מצרית. תיאור הגופים היהודיים והציוניים אשר השתתפו בהלוויה והשימוש בסמלים הלאומיים הציוניים במהלכה, מעיד גם על הסובלנות שגילתה החברה המצרית או לפעילות הציונית בקרב קהילת יהודי מצרים. סובלנות זו מודגשת היטב בפרק השמיני של הספר, שבו דנה המחברת בפולמוס שבין "ישראל" בגירסתו הערבית ("אסראאיל") לבין העיתון "אלשורא" הפלסטיני, אשר הופיע בקהיר, שבעליו ועורכו היה מחמד עלי אלטאהר, משכיל פלסטיני משכם אשר פעל לטובת העניין הפלסטיני בקהיר. הפולמוס הסתיים בבמניעת חידוש רשיונו של "אלשורא" ובהגבלת תנועתו של אלטאהר במצרים. על כך אומרת המחברת כי "לעומת הסובלנות היחסית שהשלטונות המצריים הפגינו כלפי הפעילות הציונית במצרים, הם גילו הסתייגות גוברת מפעילותם של הנציגים הפלסטינים בקהיר. הם חששו שקריאות הגיהאד שהגיעו מחאג' אמין אלי-חוסייני, המופתי הירושלמי, יעיבו על מערכת היחסים בין העדות הדתיות ושהסיסמאות האנטי-בריטיות של החוגים הסוריים-פלסטיניים בקהיר יפגעו ביחסי מצרים ובריטניה" (עמ' 129).

כאן אולי המקום לציין שבכמה מקרים (אמנם נדירים) המחברת השתמשה, בתארה דברים או מונחים שאמרו אנשים או גורמים שונים, במונחים הנוגדים מבחינה אידיאולוגית או טקטית את גישת האומרים או את נטיות לבם. כך למשל, העיתון "אלשורא" הפלסטיני מתואר כעיתון אשר "מילא תפקיד בהפצת הגרסה של ערביי ארץ ישראל" (עמ' 129). סביר להניח שהעיתון (מנקודת ראותו הוא) ביקש להפיץ את הגרסה של הפלסטינים ולא את הגרסה של "ערביי ארץ ישראל".

אין בדברים אלה, כמובן, להטיל רבב בגישה העניינית של המחברת שהיא, כאמור, נטולת נטיות או הכתמות או אמירות מכלילות. בעבודת המחקר המקיפה והמעמיקה שעשתה, הצליחה ד"ר הלל לשחזר בצורה ראויה להערכה את מציאות הדברים בתקופה שהעיתון הופיע בה. ניתוחה של המחברת מאוזן, ואינו מושפע מהתפתחות העניינים לאחר מכן ובמיוחד מהתפתחות הסכסוך הערבי-הישראלי, הקמת מדינת ישראל ועזיבת רובה המכריע של הקהילה היהודית את מצרים, הגיתוק מהשפעות של אירועים מאוחרים הוא דבר שרובם המכריע של ההיסטוריונים שעסקו בנושא (ישראלים וערבים) לא הצליח לעשות, והם נשארו שבוים בשורה של מיתוסים ודעות קדומות שנוצרו בעיקר לאחר החרפת המאבק הלאומי הציוני-הפלסטיני והפיכתו למאבק ערביי-ישראלי, על כל מה שמשמע מכך.

חשיבותו של המחקר אינה מצטמצמת כמובן רק בחקר היחסים שבין הקהילה היהודית ואוכלוסיית הרוב במצרים, או במידת השפעת הסכסוך הציוני-הפלסטיני על סוגיה זו. מחקר זה מהווה נדבך חשוב בחקר התפתחותה של העיתונות והמילה הכתובה במזרח התיכון בעת החדשה, והוא יהיה בוודאי אבן פינה בחקר עיתונות המיעוטים או העיתונות הסקטוריאלית בחברות הרוב המזרח תיכוניות (מחקר שנמצא ביום בחיתוליו). האיזון בין שלל הנושאים הנזכרים נעשה בצורה ראויה ביותר ומחושבת ויכול לשמש מופת לחקר תפקידה של העיתונות (או אמצעי התקשורת) בגיבושן של חברות או קהילות מתהוות.